

Keith Martin

ISZLAMISTA POLITIKAI MOZGALMAK KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

Bevezetés

1992 óta, amikor a volt szovjet Közép-Ázsia függetlenné vált, szinte minden elemző felhívja a figyelmet a radikális iszlamizálódás veszélyére. Sokan – főleg orosz szerzők – a radikális iszlám veszélyével riogatnak, míg mások azt állítják, hogy a közép-ázsiai iszlám mozgalmak alapvetően mérsékeltek. Sajnos azonban a legtöbb elemzés nem megy túl a leíró jellegen, és meg sem próbálják összehasonlítani az itteni mozgalmakat más iszlamista mozgalmakkal. A legjobb esetben egy-két futó megjegyzést tesznek olyan szomszédos országokra, mint Irán, Törökország vagy Afganisztán¹. Ebben a cikkben megpróbálom a közép-ázsiai iszlamista mozgalmakat összehasonlító perspektívában vizsgálni, sokszor olyan távoli országok példájával, mint Algéria, Nigéria, Indonézia és Szíria.

Közép-Ázsia etnikai, demográfiai, társadalom- és gazdaságföldrajzi valóságának figyelembe vételével főleg a tadzsik, üzbég és kirgiz iszlamista mozgalmakat fogom vizsgálni. A politikai iszlám, mint integrált társadalmi valóság főleg Tadzsikisztánban, Üzbegisztánban és Kirgizisztánban, a Fergana-völgyben figyelhető meg. Amikor Közép-Ázsia moszlimjai fellázkodtak először az orosz, majd később a szovjet uralom ellen, mindig külföldről – Tatár föld vagy Pakisztán – jött az ideológiai támogatás. Más szóval: Közép-Ázsia mohamedánjai mindig is kapcsolatban álltak a szélesebb iszlám közösséggel, és nagyon hasonlóképpen reagáltak az adott ország szekularizációs hullámai ellen.

Közép-Ázsia sztálini elnyomása alapvetően nyugati, modernista alapokon álló kampány volt, amelynek alapja a marxizmus és szocializmus volt. Általában elmondható ugyan, hogy a szovjet Közép-Ázsiában élő mohamedánok el voltak szigetelve más hittársaiktól, de azt sem szabad elfelejteni, hogy vezető iszlám tudósok (például a hivatalosan engedélyezett moszlim egyházak egyes vezetői) arab városokban töltöttek el éveket és végeztek el különböző teológiai kurzusokat.²

1979-ben nagy változások történtek. Először is a régióban az iráni forradalom után jelentősen megerősödött a politikai iszlám, még akkor is igaz ez, ha a síita Irán

nem mindenben volt példakép Közép-Ázsia szunnita közösségei számára. Másodszor, Afganisztán szovjet megszállása igen sok kérdést vetett fel a régió mohamedánjai számára. Egyrészt az Afganisztánt elfoglaló szovjet hadseregben elég sok közép-ázsiai szolgált – sok tadzsikot tolmácsként alkalmaztak –, másrészt sokan csatlakoztak a mudzsahedinekhez. Ők a háború után a militáns iszlám ideológiájával felvértezve tértek vissza hazájukba. Azt mondhatnánk, hogy a fenti két esemény – Irán és Afganisztán – tulajdonképpen meggyújtotta a radikális iszlám fáklyáját a régióban.

Közép-Ázsia független államainak új identitás-keresésében kiemelt szerepet játszott az iszlám. Több közép-ázsiai vezető, különösen Karimov üzbég elnök, törékeny és veszélyes egyensúlyt próbált kialakítani a szekuláris rendszer és a politikai iszlám között.³ A függetlenné vált államokban ezrével épültek az új mecsetek és vallásos iskolák, ezeket fent kellett tartani és megfelelően képzett személyeket kellett találni, amit csak külföldi, főleg szaúdi segítséggel lehetett megvalósítani.

A rövid bevezető nem lenne teljes, ha nem ejtenénk néhány szót a tadzsik polgárháborúról. A háború jól szimbolizálta a politikai iszlám növekvő hatalmát. A tadzsik konfliktus gyökerei egyértelműen regionális-etnikai eredetűek. A szovjet rendszer bukása után egyértelmű volt a Iszlám Reneszánsz Pártjának szerepe, Akbar Turajonzoda a mai napig is a politikai iszlám szimbolikus figurája a régióban.⁴ A tadzsik konfliktus jó ürügy volt a régió szekuláris kormányainak, hogy fellépjenek a helyi iszlamista erők ellen, főleg Oroszország lépett fel erőteljesen. A régió szinte minden kormánya nyíltan elkezdte támogatni a Rakhmonov-féle dusambei mérsékelt iszlám mozgalmat, amely iszlamista lázadóknak nevezte a tadzsik felkelőket.

Cikkemben a jelen eseményeinek elemzése helyett megpróbálom komparatív módszerekkel vizsgálni a régió iszlám mozgalmait. Több kitűnő elemzés született például a „moszlim testvériség” mozgalom kialakulásáról, amely főleg Egyiptomban és Szíriában terjedt el. Szintén fontos elemzések születtek az algériai FIS mozgalom szociológiai alapjairól is. A társadalmi beágyazottság kérdése érdekes Közép-Ázsiában is, mert a szovjet univerzális szociális és egészségügyi ellátás összeomlásával óriási mozgástere van a szociális demagógiának a régióban. A növekvő lakosság, a gyengülő gazdasági növekedés és a mindent átható korrupció viszonyai között nem meglepő, hogy egyre népszerűbb lesz a radikális iszlám.

Kitekintés

A tanulmány fő témája a Fergana-völgy. Az alapvető kérdés az, hogy ez az alapvetően többnemzetiségű régió miképpen vált a politikai iszlám bölcsőjévé, és miért támogatja a helyi üzbég lakosság a radikális politikai iszlámot, és miért harcol a helyi lakosság az iszlamista párt ellen? Ez a kérdés azért is érdekes, mert nincs történelmi magyará-

zat a fenti tényre.⁵ Hogy megtaláljuk a választ erre a dilemmára, valószínűleg messzebbre kell tekintenünk mint Közép-Ázsia.

A konfliktus megértéséhez meg kell vizsgálnunk az államiság kérdését. Nem kétséges, hogy Üzbegisztánt és a polgárháború előtti Tadzsikisztánt regionális szinten erős, centralizáló állammak kell tekinteni. A szociológia elméletek alapján, ha egy etnikai csoport az erős állam veszteségének érzi magát, ideológiát keres, amellyel védekezhet az állami elnyomás ellen. Legtöbbször a nacionalizmus vagy önrendelkezés, de sokszor a vallás jelszavával láznak a központi hatalom ellen. Sokszor össze is keverednek ezek az ideológiák. Sok mohamedán országban (Törökország, Algéria, Egyiptom) az iszlamista csoportok a társadalmi elégedetlenséget kihasználva szociális, illetve oktatási szolgáltatások nyújtásával szereztek híveket.⁶ Sokszor ezek a mozgalmak külföldről is kapnak segítséget céljaik eléréséhez.

A legtöbb elemző az iszlamista csoportok megjelenését legtöbbször a szociális elégedetlenséggel és a regionális-etnikai megosztottsággal próbálja magyarázni. Ezekkel jól meg lehet érteni, hogy miképpen erősödött meg az „iszlam testvériség” mozgalom Egyiptomban és Szíriában, a FIS Algériában és a refah Partesi Törökországban. Véleményem szerint ezek a megközelítések is alkalmazhatóak Közép-Ázsiával kapcsolatban, azzal a kitételrel, hogy a posztszovjet örökség megváltoztathat néhány paramétert.

Egyiptom és Algéria tekintetében például kiemelt szerepet játszott a szegénység és szociális elégedetlenség. Az egyiptomi Sayyid Qutb például azt vallotta, hogy az ország vezetői ugyan moszlimok, de *jahiliyyahs*-nak, azaz elnyomóknak tekintette őket, akik a nyugati dominancia helyi képviselői. A dependencia-elméletek „moszlim verziója” szerint a moszlimok csak az iszlám törvényeken alapuló államban szabadulhatnak fel bármilyen földi elnyomástól.

Az iszlamista mozgalmak tapasztalata az volt, hogy a szekuláris állam ellen, amelyet támogat a hadsereg és a hivatalos média, reménytelen a harc. Ehelyett helyi szociális és oktatási kezdeményezésekkel – vallásos iskolák, népkonyhák stb. – alulról kezdték harcolni az állam ellen. Részt vettek az állam által rendezett sokszor átválasztásokban is. Algériában például a FIS úgy vált fontos politikai erővé, hogy megnyerte az önkormányzati választásokat, és az általa vezetett önkormányzatok jobban működtek, mint a szekuláris erők által ellenőrzött helyi hatóságok.⁷ A megváltozott demográfiai helyzet is kedvez ezeknek a mozgalmaknak. Az alapvetően fiatalok által dominált korfa alapján nem meglepő a tömeges fiatal munkanélküliség. Sokszor ez elérte, vagy meg is haladta az 50 százalékot. A szegénység nem magyaráz meg azonban mindent. Algéria, Törökország és Üzbegisztán erős szekuláris államok, amelyeknek mindenki számára elérhető oktatási rendszerük van. Az ebből a rendszerből kikerülő egyének, nemcsak relatíve műveltek, hanem igen magasak az elvárásaik is. Az elmélet, miszerint az iszlamista mozgalmak alapját „műveletlen falusiak” képezik, egyszerűen nem igaz. Ezek a többnyire diplomás egyének nemcsak új

politikai-morális rendet, hanem új gazdasági rendet is javasolnak. Az „iszlám gazdaság” programja általában nincsen pontosan kifejtve, de a szegénység csökkentésére összpontosít, ám nem utasítja el a magántulajdont.⁸

Nem minden esetben ilyen egyértelmű a szegénység és szociális elégedetlenség szerepe. Raymond Hinnebusch behatóan vizsgálta például a „moszlim testvériség” mozgalmanak terjedését Szíriában. Állítása szerint az Asszad-rendszer ellen fellépő radikálisokat a gazdag szunnita középosztály finanszírozta.⁹ Ezek a csoportok azért finanszírozták a radikális moszlim mozgalmat, mivel nem fogadták el az Asszad-rendszer korrupcióját és bezárkózó külpolitikáját. A „moszlim testvériség” mozgalom zászlaja alatt egyesült a szír elnök minden ellenfele, akit, mivel az Alawi-szekta tagja volt, úgy is eretneknek tekintettek. Ezt jól bizonyítja Hama 1983-as bombázása, amikor a jómódúak által lakott belvárost bombázta Asszad hadserege.

Közép-Ázsia valósága vagy valóságai?

A függetlenség óta eltelt időszak egyértelműen bizonyítja, hogy a radikális iszlám komoly politikai erő Közép-Ázsiában. Sok azonban a kérdőjel is. Mennyire erősek valójában ezek a mozgalmak? Ki támogatja őket külföldről? Ha nincs egységes iszlám mozgalom a régióban, milyen a különböző helyi mozgalmak egymáshoz való viszonya? Mi a végső politikai céljuk?

A fenti kérdésre adott válaszok nagyban függenek az adott elemzőtől. Valószínűleg azok tartják legnagyobbnak az iszlám veszélyt, akik legjobban bíznak a szekuláris államban. Mások jóval óvatosabbak; igaz, hogy sok iszlám aktivista túlértékeli az adott mozgalmak erejét, de például a tadzsik radikális Ali Akbar Turajonzoda azt állítja – polgárháború előtt és után is –, hogy Tadzsikisztánban a következő 50 évben nem lehet bevezetni az iszlám törvényeket.

Közép-Ázsiában a politikai iszlámot legjobban úgy lehet definiálni, hogy az adott csoport miképpen vélekedik a vahabítákról. A hivatalos magyarázatok szerint az igazi vahabita rendet a mostani szaúdi rendszer képviseli, habár az 1979. novemberi terrortámadásokban jelentkező csoport egy radikálisabb vahabita rendet szeretett volna elérni.¹⁰

Közép-Ázsiában a *vahabita* jelző az igazi iszlám szinonimájaként használt; szélesebb értelemben a politikai iszlámot nevezik így. Még az orosz sajtó is ezt a terminust használja, nem kétséges, hogy a hivatalos üzbég és tadzsik nyelvezetet átveve. Szórványosan ugyan, de vannak követői ennek az irányzatnak Közép-Ázsiában. Néhány vahabita menekült letelepedett a Fergana-völgyben, Osh és Jalal-abad környéken. Ők saját mecseteket és vallási iskolákat alapítottak. Többen Afganisztánban tűntek fel, míg mások a tadzsik iszlámisták oldalán harcoltak. Van bizonyíték arra is, hogy főleg szaúdi és pakisztáni támogatással épült mecsetek és madrasszák

környékén tűntek fel Üzbegisztánban, de itt az üzbég kormány erősen ellenőrzi ezeket az erőket.¹¹

A régió iszlamista mozgalmait nem lehet értelmezni anélkül, hogy válaszoljunk a következő kérdésekre: Milyen hatással volt a szovjet, illetve a korai posztszovjet rendszer a régióban már korábban létező etnikai, regionális és vallási törésvonalakra? Milyen hatással volt az új államok „államépítő” projektje ezekre a törésvonalakra?

A Tadzsikisztán meglévő vallási és etnikai különbségek igen jól dokumentáltak, és ma már szinte minden elemző egyetért, hogy a polgárháborút nem lehet értelmezni a törzsi törésvonalak ismerete nélkül.¹² A szovjet uralom természetesen hozzájárult a fentről irányított „tadzsik” identitás létrejöttéhez. A belső határok meghúzását is e projekt alá rendelték. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a szovjet periódus tadzsik politikáját olyan csoportok dominálták, akik a Fergana-völgy északi részéből származtak. A csoport hatalmát az biztosította, hogy a helyi betelepített orosz elemek segítségével kordában tartották a politikai iszlám terjedését. Az „afganisztáni szovjet kaland” idején igencsak felerősödött a moszlimellenes rendcsinálás. A kommunizmus bukása után a privilegizált kapcsolatok miatt a Fergana-völgy tadzsik részének életszínvonala jóval magasabb, mint az Üzbegisztánhoz, illetve Kirgizisztánhoz tartozó részeké.¹³

A szovjet uralom összeomlása tragikus következményekkel bírt a helyi oroszbarát tadzsik elit számára. A *peresztrojka* és *glasznosztj* éveiben a déli tartományok lakossága egyre erősebben kérdőjelezte meg egyeduralmukat. Az állami javak elosztása körüli konfliktus igen hamar ideológiai színezetet kapott. Az északi csoportok és a velük szövetséges déli Kulyab tartomány vezetői büszkén nevezték magukat kommunistának, míg a déliek iszlám-demokrata ellenzéknek nevezték magukat.¹⁴

A véres polgárháború a legtöbb elemző szerint nem az ideológiai különbség miatt tört ki. A jelenleg is folyó békefolyamatban a felek igen gyorsan elfelejtették korábbi ideológiai nézeteiket.¹⁵ Sajnos egyes nyugati, illetve orosz elemzőknek köszönhetően sokan „törzsi” háborúként értelmezték a polgárháborút, ezzel mintegy azt állítva, hogy tulajdonképpen egy „nagy vérbosszúról” volt szó.¹⁶

Érdekes, hogy Üzbegisztán legalább annyira megosztott etnikailag és törzsileg, mint Tadzsikisztán, mégis jóval kevesebben foglalkoztak vele. Legalább négy ok miatt van ez így. Először is Üzbegisztánban, Tadzsikisztántól eltérően, a politikai hatalom körbejárt a különböző régiókból származó vezetők között.¹⁷ Másodszer, Karimov uralma alatt az erős cenzúra miatt igen kevés igazi információ jelent meg az országról. Harmadszor, Karimovnak erős hatalmi bázisa volt Taskentben és Szamarkandban, és igen sikeresen osztotta meg a különböző etnikai és helyi eliteket, és igazából nem volt igazi ellenzéke. Negyedszer, a régióbeli események miatt a politikai iszlám elleni küzdelem folyamatosan napirenden volt, és nem volt lehetőség regionális stratégiák kialakítására. Emiatt a Fergana-völgy magát vesztesnek érző eliteje nem került a hatalom közelébe.

Nehéz bizonyítani, de helyi interjúim alapján kiderült, hogy van kapcsolat a radikális iszlamisták és a hatalmat Karimov előtt gyakorló Fergana-völgyi, különösen namangani elit között. Karimov elnök valószínűleg okkal feltételezi, hogy a Fergana-völgyi radikálisok kapcsolatban állnak az afgán talibánokkal, de ez nem magyarázza meg, hogy miért voltak annyira beágyazva ezek a csoportok a polgárháború előtt. Karimov autoriter rendszere a mérsékelt szekuláris ellenzékot is áttolta az iszlamisták táborába. Különösen a Karimov elleni merényletkísérlet óta a hivatalos Üzbegisztán minden ellenzékot vahabita elenállónak bélyegez meg. Ebben a logikában már odáig jutottak, hogy a korábbi elnökválasztáson egyedül engedélyezett elnökjelöltet, Muhamemed Solihot is azzal vádolják, hogy csecsen terroristákat toboroz, hogy megöljék Karimovot.¹⁸ Karimov rendszere az egyre erősödő iszlamofóbia miatt minden ellenzékot az iszlamista ellenzék ernyője alá sodor, nem véletlen, hogy a polgárháború óta az ellenzék fő ereje az Iszlám Reneszánsz Pártja. Szíriában is valami hasonló történt, amikor a szunnita középosztály csatlakozott a „moszlim testvériség” mozgalomhoz az elnyomó Asszád-rendszer ellen. Elemzők szerint a Karimov ellen elkövetett merényletet sem az iszlamisták szervezték, hanem sokkal inkább az elnök környezetében kell keresni a felbujtókat.

Tadzsikisztán és Üzbegisztán után érdemes röviden megvizsgálni Dél-Kirgízia helyzetét, mivel az itteni események kihathatnak az egész Fergana-völgyre. A kirgiz államiság gyöngesége miatt valószínűleg itt van legkönnyebb helyzetben az iszlamista mozgalom. A kirgiz hatóságok akciói ellenére egyes körzetekben, főleg Osh és Jalal-abad környékén több mecsetet és madrasszát ellenőriznek a vahabita csoportok. Az Üzbegisztánból Kirgizisztánba menekült radikálisok miatt állandó az üzbég–kirgiz feszültség. Az előbb említett létesítményeket kizárólag üzbégek látogatják, és a kirgiz hatóságok szeretnék elkerülni az etnikai villongásokat a két népcsoport között. Így valójában igen nehéz helyzetben van a kirgiz kormány.

Következtetések

A közép-ázsiai mohamedán közösségek igen különbözőek. Beszélhetünk például maláj iszlámról vagy marokkói iszlámról, de ez nem jelenti azt, hogy Malajzia és Marokkó nem része az egyetemes moszlim világnak. Ez igaz Közép-Ázsiára is, a helyi jellegzetességek ellenére ezek a csoportok részei az egyetemes iszlám közösségnek.¹⁹

Elemzésem szerint Üzbegisztán és Tadzsikisztán jó úton halad abban az irányban, hogy olyan államok legyenek, amelyek moszlim többségűek ugyan, de nem iszlám teokráciák. Az államépítés egyik meghatározó eleme a radikális iszlamisták elleni harc. Ha a gazdasági helyzet nem javul és növekszik a fiatalok munkanélkülisége, a radikális mozgalmak jó táptalajra találhatnak a két országban és Dél-Kirgizisztánban. Emellett a törzsi illetve regionális megosztottság, főleg a fergana-völgyi elit

kizárása a hatalomból szinte törvényszerűen elvezethet az iszlamisták és a helyi szekuláris elíttek szövetségéhez. A tadzsik békefolyamat meg fogja mutatni, hogy a helyi szekuláris elíttek mennyire képesek együttműködni egymással. Még fontosabb talán, hogy Rakhmonov tadzsik elnök, hagyományos, Kulyabi tartományból érkező támogatói mellett tesz-e gesztusokat más etnikai csoportoknak. Végül, de nem utolsósorban fontos, hogy milyen szerepet fognak játszani a külső erők. Mennyire fog beavatkozni Oroszország, és mennyire fognak mozgolódní a különböző afgán csoportok.

Közép-Ázsia mohamedánjai – különbözőségükben – részei az univerzális iszlám közösségnek. Természetesen a posztszovjet örökség nem tűnt el nyomtalanul. A doktriner ateista sztálini rendszer öröksége egyedülálló az iszlám világban, habár Nasszer Egyiptoma vagy Atatürk Törökországa érdekes összehasonlítási alap lehet. Azt sem lehet elfelejteni, hogy az ateizmust Moszkvából oktrojálták Közép-Ázsiára, amíg a fent említett vezetők Nyugatról vették modernizáló ideológiájukat, de hazájukban hőssé váltak.

A komparatiztika szempontjából fontos megjegyezni, hogy az iszlamista mozgalmak belső koherenciája a legtöbb esetben igen esetleges. Nem létezik „archetipikus” iszlamista mozgalom. Ez figyelhető meg például Afganisztánban, ahol a szovjeteket legyőző mudzsahedin mozgalmat támadja a talibán mozgalom. Ismét Afganisztánból érkezik a példa, hogy polgárháború dúl az északi tadzsikok és üzbégek és a déli pastu törzsek között. Az iszlám mozgalmak közötti különbségek felvázolását nem segíti a tény, hogy a hivatalos üzbég állami propaganda minden mozgalmat a vahabita címke alatt csoportosít.

Milyen jövő előtt állnak akkor az iszlám mozgalmak Közép-Ázsiában? A közéleti tapasztalatok alapján, ha tovább folytatódnak a gazdasági és szociális problémák és nem találnak munkát az iskolákból kiáramló fiatalok, akkor növekedhet az iszlamista mozgalmak társadalmi támogatottsága. De e mozgalmak gyenge belső koherenciája miatt nem lehet biztosra venni hatalomra jutásukat. A másik nyitott kérdés, hogy vajon állandósul-e a mérsékelt szekuláris ellenzék taktikai szövetsége az iszlamistákkal.

Tadzsikisztánban valószínűsíthető, hogy a relatíve szabad választásokon középtávon marginalizálódní majd a radikális iszlamista ellenzék. Ha a jelenlegi hatalom hajlandó lesz koncessziókat adni a hagyományos hatalmi bázisán kívüli csoportoknak, például a volt miniszterelnöknek, Abdullojanovnak Észak-Tadzsikisztánban, akkor elindulhat valamiféle párbeszéd a szekuláris erők között.

A békefolyamat eddigi története alapján az is elképzelhető, hogy a mérsékelt iszlamisták érdekeltek lesznek a folyamat eredményességében, és középtávon kialakulhat egy stabil állam Tadzsikisztánban. A mérsékelt leválása az iszlamista mozgalomról természetesen azt is jelentheti, hogy a radikálisok még radikálisabbak lesznek és nem zárható ki a politikai erőszak kiújulása sem.

Üzbegisztánban a Karimov-rendszer túlzott erőszakossága majdnem biztos, hogy kiváltja az iszlám radikálisok erős reakcióját. Néhány, főleg Namagan tartományban tevékenykedő csoport, például az Adolat, már az 1990-es években is bizonyították, hogy jóval erőszakosabbak, mint az Iszlám Reneszánsz Pártja (IRP). De az a tény, hogy Karimov elnök betiltotta az IRP-t, az iszlám aktivistákat az illegalitás felé nyomta, és nincs esély a mérsékelt iszlám erők megerősödésére. Sőt, a Karimov ellen elkövetett merénylet óta az elnök minden ellenzékét betiltott, és így még a mérsékelt világi ellenzék is kénytelen volt taktikai szövetséget kötni az iszlamistákkal. Emellett ugyan nincs mély gazdasági válság Üzbegisztánban, de a Fergana-völgy nem élvezzi a gazdasági növekedés eredményeit, és itt a legbrutálisabb a rendőrségi fellépés is. Ha a helyi mecsetek és madrasszák képesek lesznek ezt a szociális elégedetlenséget kihasználni, akkor nem kétséges, hogy az iszlamisták megerősödhetnek.

A fenti elemzés alapján világos, hogy a politikai iszlám erős és expanzív erő lesz Közép-Ázsiában. A helyi mozgalmak ereje nagymértékben fog függeni az adott államok belső erőviszonyaitól és a régióban jelen lévő külső erők (Irán, USA, Oroszország, Törökország, Afganisztán, Pakisztán) fellépésétől.

(A szöveg eredetije a *Political Islam and Conflicts in Russia and Central Asia*, CA and CC Press, AB Publishing House, Lulea, Sweden című könyvben jelent meg. Köszönjük a szerkesztőnek, Murad Jeszenyovnak az újraközlési jogot.)

Fordította: Kendeffy Áron

Jegyzetek

- ¹ Főleg a Basmachi-felkelésre utalnak, mint a radikális iszlám előfutára.
- ² Sadiq főmufti például a Közel-Kelet több iszlám egyetemén tanult, ahol a radikális iszlám több nézetét elsajátította.
- ³ Karimov megpróbálta Turgut Özal volt török elnök példáját követni. Bril Olcott, M. *Central Asia's catapult to independence*, *Foreign Affairs*, vol. 71.no. 3, summer 1992, p. 125.
- ⁴ A legtöbb elemző egyetért, hogy a polgárháború a kommunista illetve iszlamista-demokrata erők között folyt.
- ⁵ Személyes tapasztalatom az volt, hogy a helyi tadzsik lakosság sem kevésbé hithű mohamedán mint az üzbégek. Sőt többen dicsekedtek azzal, hogy apáik és nagyapáik részt vettek az orosz-ellenes Masmachi-felkelésben.
- ⁶ Heper m. és Israeli, R. (ed.) *Islam and Politics in the Modern Middle East* (London: Croom Helms, 1994).
- ⁷ Lamchichi, A. *Islam et contestation au Maghreb*, Editions L'Harmattan, Paris, 1989.
- ⁸ Saad Eddin Ibrahim in *'Arab Society: Social Science Perspectives'*, pp.494-507. American University of Cairo Press, Cairo, 1985.

- ⁹ Hinnebusch, R.: 'State and civil society in Syria', *Middle East Journal*, vol.47, no.2, spring 1993. pp.243–57.
- ¹⁰ A terrortámadást jegyző csoport az Ikhwan nevet választotta, vezetőjük az 1928-1930-as anti-'wahhabita' felkelés vezérének a fia.
- ¹¹ A szerző Madamin Narzikulov-val készített interjúja alapján (1996. július).
- ¹² Tadjbakhsh, S.: 'Causes and consequences of the civil war' *Central Asia Monitor*, no.1, 1993, pp. 10–14.
- ¹³ Abdurahmonov, K.: 'The socioeconomic situation in Khujand', *ASIA-PLUS, Bulletin no.10*. December 1996.
- ¹⁴ A konfliktusnak természetesen volt nemzeti 'éle' is, mert északon igen sok üzbég él, és gyakoriak a vegyes házasságok is.
- ¹⁵ Nincs hely igazából kielemezni a külső erők szerepét a polgárháborúban. De azt meg lehet jegyezni, hogy az orosz, afgán, illetve iráni beavatkozás segített 'tisztázni' a harcoló felek ideológiai hátterét.
- ¹⁶ A törzsi struktúrák jobb megértéséhez érdemes elolvasni: Polyakov S. *Islam and Tradition in Rural Central Asia*, M.E.Sharpe, London, 1992. pp. 56–58.
- ¹⁷ Carlisle, D.: 'Power and Politics in Soviet Uzbekistan: From Stalin to Gorbachev' in W.Fireman: 'Soviet Central Asia, the failed transformation', Westview Press, Boulder, 1991, pp. 93–130.
- ¹⁸ RFERL, 15 April 1999.
- ¹⁹ Vool, J.: 'Central asia as a part of the modern Islamic World' Manz B. (ed.): *Central Asia in Historical Perspective* Westview Press, Boulder, 1994, p. 63.